

Azok számára, akik távol állnak az elméleti-spekulatív teológia világtól, nehéz méltatni Horváth Sándor életművét. Őt a bennfentesek, a szaktudós kollégák is a nehezen érthető szerzők közé sorolták egész életében, – és ilyenként tartják nyilván ma is. Ennek ellenére nevét és munkásságát szakkörökben máig is számon tartják, idézik az egész világon (ha pl. a szenttamási tulajdonjogról valott tanítás kerül szóba). Halála után számos méltatója korunk kimagasló Szent Tamás-ismeretetőjének és magyarázójának nevezte.

A Pázmány Péter Egyetem Hit tudományi Karán az alapvető hittudomány tanára volt. Sokak előtt ismert, hogy ez a teológiai szakterület az újabbkori teológiai elmélyülés során született. Kezdetben apologetika, hitvédelem néven indult útjára, a hitigazságok alapozását és megvédését tűzte ki célul. Az új tudományág megszerezésének, természetének tisztázásánál Horváth Sándornak jelentős érdemei voltak. A „Synthesis theologiae fundamentalis” (Bp. 1948) egyetemi előadásai nyomán született, teljesen ki nem dolgozott vázlat volt. A tartalmában „súlyos”, terjedelmében nem túl nagy munka Szent Tamás szellemében kívánt választ adni az akkori idők alapvető, illetőleg alapozó kérdéseire. Azóta természetesen – egy generáció távozása és a II. Vatikáni zsinat után – már sokmindent másképp lehet, sőt kell is előadni, publikálni. A teológia élő tudomány, nem meredvehet bele a tegnapi rendszerezésébe, megfogalmazásaiba. Ennek az élő folyamatnak élő láncszeme volt Horváth Sándor munkássága. Az az Igazság pedig, amelyről az ő teológiája is szólt, az az „alany”, aki a kinyilatkoztatásban önmagáról adott hírt és akiről a teológia prófétai módon, küldetést teljesítve minden korban szól: az élő és örök Isten.

Horváth Sándor tanítványa s későbbi kollégája, Zempléni György „magányos látnoknak, az igazság lángoló szerelmesének” nevezte (Vigilia, 1957. 201). Valóban az volt. Ma is, amikor belépek tanári szobámba s a falon az ő képét pillantom meg, a Szentírás szavai jutnak eszembe: „Az okos érteni tudók ragyogni fognak, mint a fénylő égbolt, és akik igazaságra tanítottak sokakat, mint a csillagok tündökölnék örökkön örökké” (Dán 12, 3).

Születésének századik évfordulóján a tanítvány halálával és tisztelettel emlékezem reá.

MEZEY LÁSZLÓ

Skolasztika-misztika-litteratura

Emlékezés és tanulság

Militantis doctor ecclesiae... kezdte el mondani Szent Tamásról, a vitézkedő egyház doktoráról szóló antifónát¹ a magiszter, amikor a studensek elé lépett. A fehér dominikánus habitus fölött nagytonzúra, dús ősz hajzattal koronázott fő, a sok gondolkodástól szinte sugárzóvá lett markáns, férfias arc. Századunk egyik legnagyobb, legkeményebben megformált magyar teológusát láthatták maguk előtt a szerencsés fiatalok. Járása nehézkes volt, míg prelegálva fel- és alá járkált a kis teremben; gesztusai emlékeztettek a fatörzset döntő favágó megújuló erőfeszítéseire. Előadása egy hatalmas, roppant fáradsággal megszerzett fogalomkészlet és kemény biztonsággal kezelt terminológia birtokában is nehézkes, akadozó

volt. De súlyos, igaz, tiszta volt minden szava, mert hihetetlennek tűnő szellemi felelősséggel formálta meg minden mondatát. Areopagita Dionysius véleménye szerint a teológus („hierotheus”), „*patiens divina*” és „*opprimitur a maiestate*”² ő valóban szenvedett az isteni dolgok súlya alatt, a felséges Isten megismerése szinte földre nyomta, és hunyorogva próbált szembenézni a bensejét eltöltő fényességgel.

*

Sok évtized után így kel életre az egykori előadások és beszélgetések élménye az egykori tanítványban, amikor szavakat keres az emlékezéshez. Évtizedeken át profán tudományt műveltem, de újra és újra kénytelen voltam kutató munkám közben a magistertől, vagy az ő mesterétől Tamástól tanácsot kérni. Így volt ez annak a problémának a megoldásával kapcsolatban is, ami a dominikánus misztikát érintően adódott.² E kérdés az én munkámban, ebben az egyszerű kronológiai összefüggésben merült fel. *Magyarországi Szent Margit* Tamásnak fiatalabb kortársa volt, bár a halálban három évvel megelőzte. S köztudomású, hogy mindketten domonkosok, a prédikáló szerzet tagjai voltak. De micsoda feloldhatatlannak tűnő ellentét választja el a spekulatív, szinte félelmetesen logikus gondolkodású párizsi, majd nápolyi magisztert és az ugyanazon életrendet, ordót követő, egyszerű jámborságú magyar királyleánnyt. Mondhatnánk nagyon leegyszerűsítve, a *skolasztikát* és a *misztikát*. Ezt a párhuzamot megtaláljuk másutt is pl. az „Isten barátainak” a *Gottesfreundok*nak társaságában: a felső Rajnánál élő dominikánus misztika mestereinek (Eckhart, Tauler, Suso) a neveltjei nagyrészt dominikánus apácák voltak. Isten megismerésére törekedtek a tudós domonkos „Lesemeisterek”, teológiai tanárok, de ugyanezt az életcélt tűzték maguk elé a teológiailag nem művelt apácák is.⁴

A közkeletű különválasztás a teológusok Istenismeretét *tudományosnak*, az apácákét meg *intuitív, ösztönös, tapasztalati megismerésnek*, egyfajta *megérzésnek* mondja. Mintegy válaszként e kérdésekre Horváth Sándor a *megismerés két útjáról* ír.⁵ S a kettő közül az intuíciónak nem az alacsonyabbrendű. A vallásos élmények – mondja – „*emberi keretek között mozognak. Ezek között hitünk a legnagyobb nehézségekkel küzd, s ha meg akarjuk óvni, kénytelenek vagyunk értelmünk ellenvetéseit a logika minden szabálya szerint megoldani . . . be kell valtanunk, hogy ez az élet még nem Krisztus teljes megváltása, nem az Isten fiainak szabadsága, nem ama homo coelestisnek az élete, akiről az apostol szólt. Ezért kell a megváltás ontológiai tényezői mellett olyanokat is feltételeznünk, amelyek természetüknél fogva inkább lélektani átélésre készítetik az embert, másrészt pedig a teljes, középponti szemléletet valósítják meg bennünk. Ezt teszik a Szentlélek ajándékai, amelyek Isten inspirációinak közelebbi tényezői. Kiindulási pontjuk a szeretet, ennek virágai.*”⁶ Ehhez a fejtegetéshez egy jegyzetben eldugott mondat csatlakozik, ami az előbb értelmezett tamási gondolatokat mintegy összefoglalja és azok használhatóságát a profán szférák felé megnyitja: „*Szent Tamásnak a Szentlélek ajándékairól szóló tana legcsattanósabb bizonyítéka annak, hogy magyarázatunk nem Deus ex machina, mikor a költői stb. ihletettség végső tényezőjének a természet urát mondjuk . . .*”⁷

A magiszter és a nem litterátus apáca lelkisége itt és így azonosul. Csakhogy ez már nem skolasztika, hanem *misztika*, s hozzá közel áll már az *ihletettség egy formája, a líra*. Igen, de az átélt, megtapasztalt igazság nemcsak a misztikus, a lírikus birtokába juthat. Ilyen lehet az igazi tudományos igazság is. „*Elfelejtettük – mondja Horváth –, hogy van katolikus értelemben vett átélés is, sőt ez a benső élet legszebb virága és célpontja. Mert tudnunk kell, hogy az átélés és az intuíciónak elvitázhatatlan tapasztalati tények. Magyarázatuk . . . elismerésük és lehetőség*

szerinti továbbfejlesztésük azonban nem lehet egy-egy iskola kiváltsága, hanem közös emberi kincs és követelmény.”⁸ Ezt a következtetést azután magára is vonatkoztatja egy vallomásszerű mondatában: „Hozzászoktam, hogy Szent Tamás tételeit teljeseen átéljem, igazságtartalmukat összegezzem, azután pedig szétszedjem.”⁹ Valóban, az igazi tudás csak élményszerű lehet; az éntől független ismeret csak féltudás, vagy még annyi sem. (Nem a megismerés tárgyáról van szó, ami természetszerűen tőlünk független teljes átélés és intuíció által nyert ajándékok „eltüntetik a természetfeletti igazságok fanyarságát, ami felfoghatatlanságuk és idegenszerűségük miatt nyomon kíséri azokat...”¹⁰ Ezek egy teológusnak a szavai, aki azonban mester volt és nem existenciáját féltő mesterember. „Ha már a cselekvő átélés végeredményeként is azt állapítjuk meg, hogy az ilyen ember gondolatai messze eltérnek a közönséges emberétől, akkor nem csodálkozhatunk, ha a szentlélektől vezetett ember eszméi nem e világból valók: helyességük egyedüli mértéke az Egyháztól elének adott, de nem mindenkitől megértett hit.”¹¹ Talán hozzá lehet tenni: mert meg nem élt hit. Árpádházi Margit megélte ezt a hitet, amint megélte azt Tamás, megélte a magyar magiszter is. Másként és másként. Mert: „az átélés a tárgyllag csak egy igazságnak annyiféle színezetet ad, mint ahány emberben megvalósul.” A lényeg az, hogy a hittudás valóban átélés legyen, szenvedve az isteni dolgok nyomasztó súlya alatt, nem pedig szellemeskedve és meghökkentve játszódva azokkal. A pseudodionysusi Hierotheus az elsőt valósítja meg Horváth Sándor szerint: „A két Hierotheus-típus egyikéhez tartozik minden lelkiéletet folytató ember, tudós és tudatlan egyaránt a maga módja szerint. Amennyiben pedig az egyik vagy másik irányzat tudománnyá vagy művészetté válna, a hittudás ama két fajának egyikét képviseli, amelyet a történelem soklasztika és misztika néven ismer. Mindegyik irányzat termelt mesterembereket, akik egyoldalúan fejlesztve a gondolkozást, a skolasztika paródiáját hozták létre, vagy pedig a szentlélek húrozása és játéka nélkül akartak hárfává lenni; de eltévelyedtek az érzelges útvesztőiben. A valóságban nem találunk igazi skolasztikust misztikus ihlet nélkül, de ezt sem az előbbi fegyvezetének teljes hiányával,”¹² és jegyzetben rögtön hozzátesszi: „Itt természetesen nem a skolasztika logikai felszerelésére gondolunk, hanem a fogalmira.” A különbségtétel a skolasztika és a misztika között éles, világos, pontos.

De Horváth Sándor a korabeli Magyarországon, *Prohászka Ottokár* misztikáját vizsgálta. „E sorok írója azt állítja – mondja Horváth Sándor –, hogy *Prohászka* a misztika tette *Prohászka*ává, ez különböztette meg másoktól, ez nyomta rá minden működésére azt a sajátos jelleget, mely csak nála látható.”¹³ Horváth Sándor, a skolasztikus tehát nem ítéli el, sőt igen nagyra értékeli a misztikát, és éppen így áll ő is a 13. századi rendi őseinek, a legnagyobbaknak, Albertnek, Tamásnak, Eckhartnak, Susonak gondolkodási vonalába. A filozófus, a skolasztikus filozófus is a valóságot igyekszik teljességében fogalmilag megragadni, és fogalmi rendszerbe illeszteni. *Prohászka*, a misztikus viszont „... azt hitte, hogy a valóságnak fogalomba szorítása alacsonyabb rangú, sőt, fölösleges dolog... egyszerűbben, közvetlenebbül is eljuthatunk a célhoz: megszólaltatjuk a természetet, fűvet, fát, követ, folyót, élő és élettelen lényt egyaránt. Ezeknek a nyelvét lessük el, szavaikkal beszéljünk, léttartalmukat, külső és belső sajátságukat kombináljuk úgy, hogy értelmünk éle ráterelődjék az érzékfölötti, vagy éppen természetfölötti igazságra. Meg kell zenésíteni a teológiát, hogy dal legyen belőle. Ezt mindenki érti...”¹⁴

Ebben a gondolkodásmódban találtam meg magam is a prédikáló szerzet kivételes nagyságát: az intellektus magasfokú kiművelésének igényét az effektus iránti tisztelettel és szeretettel párosítják. Ennek nyomán próbáltam Horváth Sándor gondolatai, különösen a remek „A Szentlélek hárfája” című *Prohászka*

tanulmánya nyomán a történeti-filológiai adatanyag vizsgálatát végezve azt kimutatni, hogy a skolasztikátlan Magyarország tizenharmadik százada a stúdium rendjétől kápta ajándékba a *Sziget misztikáját*, meg a *magyar líra első virágát*, a Mária-siralmat.¹⁵

Ismételten foglalkoznom kellett a *szegénységi mozgalmak* történetével. Ezek a XI. század végétől a XIII. század közepéig tartották állandó nyomás alatt a középkori egyházat, főleg a hierarchiát. A nyugati kereszténységben sokan már nem is hitték, hogy aki katolikus, az élhet valóban az evangélium szerint. A felvetődött alapkérdésére keresett választ a *labor manuum*, a maguk kezemunkájából élő szerzetesség, a ciszterciek és a premonstreiek kísérlete.¹⁶ De a saját munkaerővel folytatott gazdálkodás, a birtokoknak az akkori viszonyok között legracionálisabb kezelése, gazdagabbá tette a reformrendeket az elavult, régi formák szerint gazdálkodó egyházi birtokosoknál. Két-három szerzetesnemzedék kísérlete után a probléma a leggazdagabb európai országokban még hevesebben követelt megoldást. Ekkor *Ferenc és Domonkos adta meg* a választ a kérdésre, hogy aki az evangélium szerint él, katolikus lehet-e¹⁷ Válaszukat az általuk életre hívott szerzetesi életrend, ordo állandósította. Példaképpen hadd utaljak itt a mi *Szent Margitunkra*. Balsikerű kanonizációs eljárása (1276) folyamán többen vallották, hogy a királylány szerette a szegénységet,¹⁸ ahogyan Ferenc a Szegénység Úrnő előtt hódolt.

A labor manuum programjától az ordo paupertatisig vezető utat le is írtam, de a szegénységi probléma intellektuális, tudományos következhési nélkül.¹⁹ Pedig sok évvel azelőtt már meg kellett tanulnom, hogy ilyenek vannak, méghozzá igen súlyosak. Horváth Sándor egyik külföldön legismertebb és nagy vitát keltett könyve, a magántulajdon jogának sérthetlenségét elutasító *Das Eigentumsrecht nach dem Heiligen Thomas von Aquin* (Graz 1929.) a Quadragesimo Anno-t megelőző évtized katolikus vitáiba szólt bele, akkor meglepő radikalizmussal: a magántulajdon joga annak használatától függ. Aki tehát rosszul él vele, az elveszíti. A magyar magiszter gondolatai azóta, a második világháború után, sok helyen találtak követőkre. A magiszter mestere, az Aquinói a *Summa Theologicában* felveti a kérdést: Vajon természetes dolog-e az ember számára, hogy külső dolgokat birtokoljon? Tamás válasza: valójában csak használhatja azokat. Az életforma, amit Tamás rendje választott, a régi rendekkel ellentétben nemcsak az egyes szerzetesek hanem az egész testületnek is megtiltotta a magántulajdon birtoklását.²⁰ A kérdésre Horváth Sándor egy későbbi nagy tanulmányában is visszatér (A természetjog rendező szerepe). „Fölhasználásuk (a földi javaké) az embernek elidegeníthetetlen természeti joga. A felhasználás módját illetően azonban a tiszta természet semmiféle útmutatást nem ad. A magán vagy közös birtoklás egyaránt kielégíthetik igényeit, s így ebből a szempontból a pozitív jogrendezés mindkét irányt választhatja.”²¹ Majd hozzáteszi: „Ha az értelemlnek van döntő szava a földi javak birtoklását illetőleg, akkor csak a szükségletet foglalja le magának mindenki és a tiszta jót megtartó akarat is meg tudja őrizni a jogosultak megosztásánál a békét.”²² A teológus Horváth Sándor szemében a magánbirtoklás egyenesen az eredeti bűn következhénye. „Az ép természet a magántulajdont nem ismerte volna.”²³

Azokban az években, amikor az Eigentumsrecht-jén már dolgozott, Horváth Sándor *Krisztus Királysága* első megünneplése alkalmából, 1926-ban, beszéd-sorozatot tartott az ünnep előkészítéseként, a Thököly úti domonkos templomban. Ekkor mondta el magyarul azt, amit németül (és más nyelveken is) hamarosan egész Európának elmondott. „Mert csak kamatra foglalhatja le az ember a földi javakat. A kezeléshez való jogot adó lefoglalásra (a munka által való feldolgozás) rá van táblázva az emberiség általános használati joga, s így ennek az

alpnak kell a birtokosnak egész életén keresztül adót, kamatot fizetnie. Ha ezt elmulasztja, igazságtalanságot követ el, idegen jószággal gazdagítja magát, s a valóban igazságtalan mammona súlya nyomja lelkét. E Krisztus országában nemcsak tanács, hanem szigorú parancs a fölöslegnek szociális célokra való leadása és fölhasználása. Krisztust másként élni és megvalósítani nem lehet... Nem jönnelatra bízott tanács, hanem szigorú parancs ez, amelyet a természet hirdet már, de az emberek hazugságaikkal elhomályosították..."²⁴ A prédikáló magisztert a választott szerzetesi eszményhez, a tudományhoz és a szegénységhez való mindhalálíg hűség jogosította fel arra, hogy így beszéljen. Szólnia kellett a bajokból sem okuló magyar katolikusoknak, de tudta, hogy elfelejtik szavait. El is felejtették. Mégis bizonyára erőt adott neki a nagyon régen élt rendi nővére, Margit, aki valóban a szegénységben élte meg Krisztust.

*

Horváth Sándor élete sok nyitott kérdést kínál. Miként hívták meg pl. fribourgi (Svájc) és római egyetemi tanárság után a magyar domonkosok Szent Tamás Kollégiumának magiszter régensét a budapesti egyetem teológiai karára. Hogyan foglalt állást a háború előtti években a magyar katolikus értelmiséget megosztó Korunk Szava – Új Kor válságban Szekfű Gyulával együtt a kordivattal szemben álló Korunk Szava mellett. Vajon miért felejtettük el olyan hamar Horváth Sándort. Akadnak talán olyanok, akik választ keresnek ezekre a kérdésekre. Én csak azokat a találkozásokat idéztem föl, amelyik munkám során összehoztak velem.²⁵

A pesti kolostorbeli szobájában a szigorú egyszerűségben csak nagyon kevés kép függött a falakon. Kettőre biztosan emlékszem: édesanyja fekete fejkendő nagyatádi fényképére és Dante Alighieri képére. Hadd búcsúzzam most tőle Dantét idézve:

„Gondold el most ki volt, micsoda jellem,
mélto társ Péterként vezetni bárkánk
a biztos jel felé, mély tenger ellen.”

(Paradicsom 11, 118–120. Babits Mihály fordítása)

Jegyzetek: 1. *Breviarium iuxta ritum S. Ordinis Praedicatorum*, I. (ed.: 1952) 1111. – 2. Horváth Sándor: *A Szentlélek hárfája. Prohászka mint misztikus. – Örök eszmék és eszmei magvak Szent Tamásnál. Bölcséleti és hittudományi tanulmányok*. Bp: 1944. 188. – *Szent Tamás és a Pseudo-Areopagita viszonyáról* M.-D. Chenu: *Introduction a l'étude de Saint Thomas d'Aquin*. Montréal – Paris 1950. 192–108. – 3. Mezey László: *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpádkor végén*. Bp. 1955 – ua. *Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata*. Bp. 1979. 144–159., 194–217. 4. – P. Pourrat: *La spiritualité chrétienne*. II. Paris 1928. 319–378. – 5. Horváth Sándor *Intuíció és átélés – Örök eszmék...* 115–184. – 6. I. m. 168. – 7. uo. I. j. – 8. I. m. – 9. Uo. – 10. – I. m. 169. – 11. Uo. – 12. Horváth Sándor: *A Szentlélek hárfája*. 190. – 13. I. m. 191. – 14. I. m. 194. – 15. Mezey László: *Deákság és Európa*, 216–217. – 16. Mezey László: *Labor manuum. Balanyi Emlékkönyv*, kézirat 1963. Piarista Könyvtár, Budapest. – 17. I. m. – 18. Mezey László: *Irodalmi anyanyelvűség*, 76–78. – 19. L. fentebb idézett munkáimat. – 20. *Deákság és Európa*, 148. – 21. Horváth Sándor: *A természetjog rendező szerepe. – Katolikus írók új magyar kalauza*. Szerk.: Almásy József. Bp. 1941. 65–134., idézetem: 84. l. – 22. Uo. – 23. Uo. – 24. Horváth Sándor: *Krisztus királysága*. Bp. 1927. 243. – 25. E srok írója befejezésésként megvallja, hogy saját munkájában évtizedekkel ezelőtt kapott alapvető és élményszerű eligazításon kívül, számot vetett az eltelt időben jelentkező újabb eredményekkel, főként M.-D. Chenu idézett művében és Muzio Giuseppe: *Il Tomismo oggi*, (Róma 1966) c. összefoglalásában találattal.